

Henryk Głęb

Analiza anatomo-antropologiczna dwóch szkieletów z kurhanu 3 w Ryżanówce (Ukraina)

Materiał szkieletowy został wyeksplorowany podczas wykopalisk prowadzonych przez Polsko-Ukraińską Ekspedycję Archeologiczną w sezonie letnim 1997 roku. Kurhan 3 położony jest w niedużej odległości od Wielkiego Kurhanu Ryżanowskiego (J. Chochorowski, S. Skoryj 1995, J. Chochorowski, J. Grigor'ev, S. Skoryj 1996). Na dnie komory grobowej znaleziono szczątki ludzkie dwóch osobników, mężczyzny i kobiety oraz liczne kości przeżuwaczy (prawdopodobnie konia, owcy, kozy i krowy). Ułożenie kości szkieletu poskraniatego wskazuje na fakt ograbienia grobu w niedługim czasie po złożeniu zwłok. Z oglądu *in situ* wynika, że niektóre elementy szkieletu w trakcie ograbiania pochówku były jeszcze ze sobą związane (miednica, stawy kolanowe i łokciowe).

Stan zachowania szczątków należy określić jako dobry. Czaszka męska jest jednak silnie zniszczona i prawdopodobnie nie uda się jej całkowicie zrekonstruować. Zachowane elementy kości pokrywowych mózgowcowej oraz aparatu żucia nie budzą wątpliwości co do ich przynależności płciowej.

Czaszka żeńska zachowana jest bardzo dobrze, co pozwala na dokonanie pomiarów i obliczenie podstawowych wskaźników. Dodatkowo w okolicach otworu słuchowego zewnętrznego i wyrostka sutkowatego stwierdzono obustronne zielone przebarwienia spowodowane obecnością ozdoby brązowej lub miedzianej (Fot. 1).

Przeprowadzona wstępnie analiza anatomo-antropologiczna pozwala na stwierdzenie, że obaj osobnicy byli smukłej i delikatnej budowy, typowej dla populacji scytyjskich strefy stepowej (S. I. Kruc 1979, Konduktorova 1972, Głęb 1997).

Stan zachowania materiału szkieletowego pozwala na w miarę dokładną analizę anatomo-antropologiczną szkieletu żeńskiego oznaczonego numerem 2.

Na czaszce numer 2 dokonano następujących pomiarów (mm):

Mózgoczaszka:

(g-op)	— 180	(L-i)	— 63
(n-b)	— 111	(L-o)	— 89
(n-L)	— 175	(i-o)	— 39
(n-i)	— 176	(L-ba)	— 113
(b-L)	— 113	(n-ba)	— 102
(b-i)	— 148	(ba-o)	— 34.5

(ba-b)	— 135	(co-co)	— 104.5
(po-b)*	— 117/114	(au-au)	— 109
(eu-eu)	— 128	(ms-ms)	— 97
(ast-ast)	— 103	(sz. f. mag.)	— 28
(ft-ft)	— 93	(obw. gł.)	— 440

Twarzoczaszka:

(n-gn)	— 110	(ek-ek)	— 93
(n-pr)	— 65	(mf-mf)	— 12/22
(n-ns)	— 47	(mf-ek)*	— 38/38
(pr-ba)	— 96	(wys. oczod.)*	— 33/33
(gn-ba)	— 110	(szer. ap. pir.)	— 22.5
(zy-zy)	— 118	(enm-enm)	— 37
(zm-zm)	— 84	(ekm-ekm)	— 60

Żuchwa:

(go-go)	— 89	(bicond.)	— 111
(gn-id)	— 29	(enm-enm)	— 42
(gn-go)*	— 84/83	(ekm-ekm)	— 60

Wskaźniki:

szerokościowo-długościowy	71.1 (długoczaszkowy)
wysokościowo-długościowy	
(ba)	75.0 (wysokoczaszkowy)
wysokościowo-długościowy	
(po)	64.4 (wysokoczaszkowy)
wysokościowo-szerokościowy	
(ba)	105.5 (wysokoczaszkowy)
wysokościowo-szerokościowy	
(po)	91.4 (wysokoczaszkowy)
czołowo-wysokościowy	72.7 (szerokoczolowy)
Hrdlicki-Kocki	87.7 (wysokogłowy)
twarży morfologiczny (całkowity)	93.2 (wąskotwarzowy)
górnowiązowy	55.1 (wąskotwarzowy)
nosa	47.9 (średnionosowy)
oczodołowy	86.8 (wysokoczodołowy)

* pomiary prawej i lewej strony

Fot. 1. Okolice otworu słuchowego zewnętrznego i wyrostka sutkowatego czaszki żeńskiej z charakterystycznym zielonym przebarwieniem (fot. J. Chochorowski)

Fot. 1. Bereich der äußeren Öffnung des knöchernen Gehörganges und des Foramens des weiblichen Schädels mit charakteristisch grünlicher Verfärbung (Fot. J. Chochorowski)

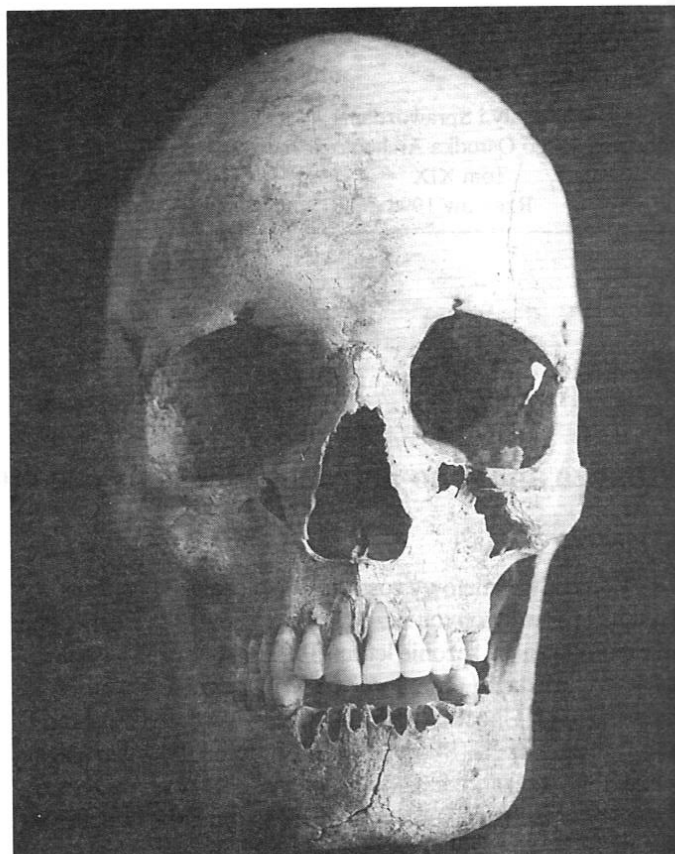
Фото 1. Область внешнего слухового отверстия и сосковидного отростка женского черепа с характерной зеленой окраской (фото Я. Хохоровского)

Zarówno w wymiarach bezpośrednich jak i w świetle obliczonych wskaźników czaszka żeńska oznaczona nr. 2 mieści się idealnie w zakresie zmienności dla populacji Scytów tego okresu na Ukrainie (S. I. Kruc 1979, Konduktorova 1972, Głąb 1997). Delikatnością budowy i proporcjami nawiązuje ona do kręgu form ludzkich Bliskiego Wschodu i krajów nadczarnomorskich tego okresu. Takie cechy morfologiczne jak: małe wyrostki sutkowate, ostra krawędź górna oczodołu, brak łuków brwiowych, bardzo słabo zaznaczona kresa karkowa oraz ukształtowanie czoła, nie budzi wątpliwości co do jej przynależności płciowej (Fot. 2 i Fot. 3).

Na czaszce nie stwierdzono zmian patologicznych ani pourazowych, które mogłyby wskazywać na ewentualną przyczynę zgonu.

Uzębienie.

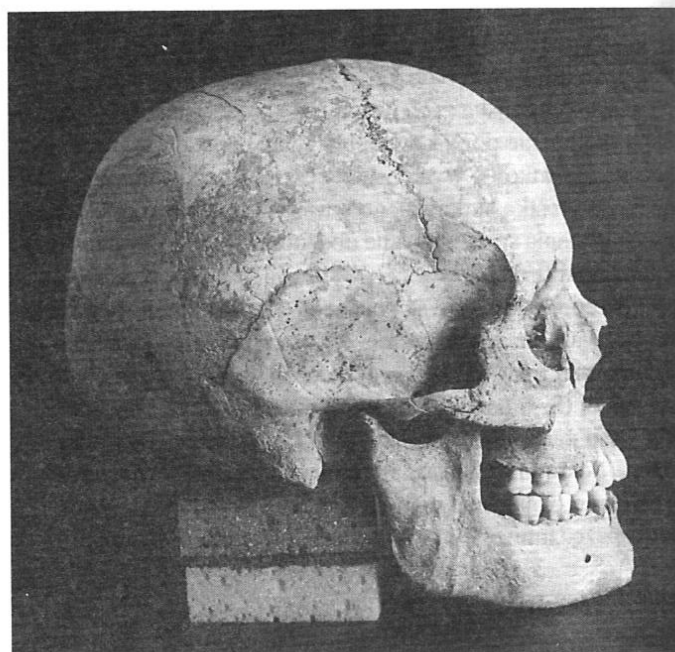
W momencie śmierci w szczęcie jak i w zuchwie występowało pełne uzębienie. Nie do końca wyróżnione były M3 co świadczy o młodym wieku kobiety. Na zębach nie stwierdzono zmian próchnicznych i hypoplazji szkliwa. Wydaje się, że osoba ta nie przechodziła w dzieciństwie i we wczesnej młodości poważnych chorób. Zauważono ponadto występowanie nieznacznych złogów kamienia nazębnego (Fot. 4).

Fot. 2. Widok czaszki żeńskiej z przodu — *norma frontalis* (fot. J. Chochorowski)

Fot. 2. Vorderansicht des weiblichen Schädels — *norma frontalis* (Fot. J. Chochorowski)

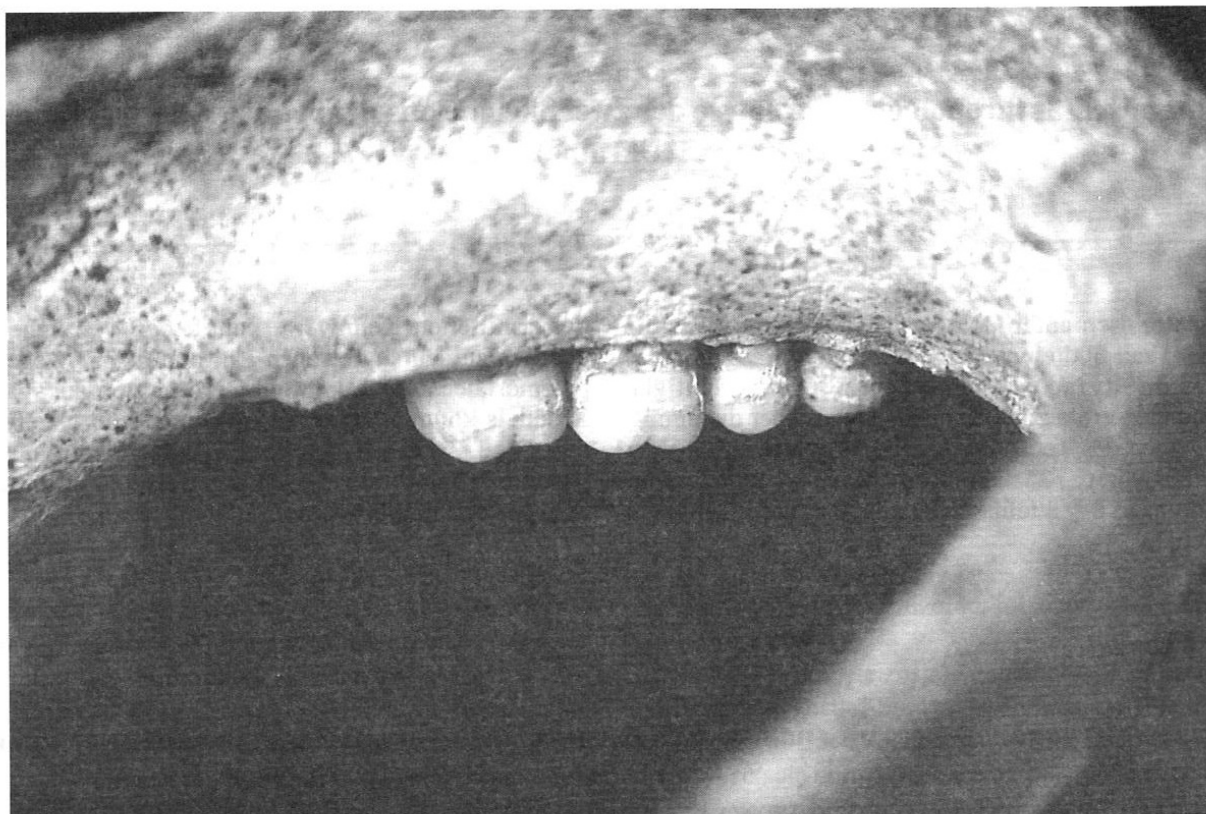
Фото 2. Вид женского черепа спереди — *norma frontalis* (фото Я. Хохоровского)

Fot. 3. Widok czaszki żeńskiej z boku — *norma lateralis* (fot. J. Chochorowski)

Fot. 3. Seitenansicht des weiblichen Schädels — *norma lateralis* (Fot. J. Chochorowski)

Фото 3. Вид женского черепа сбоку — *norma lateralis* (фото Я. Хохоровского)

Fot. 4. Kamień nazębny na zębach policzkowych żuchwy od strony wewnętrznej (fot. J. Chochorowski)
 Fot. 4. Zahnsteinbelag an Backenzähnen des weiblichen Unterkiefers von der Innenseite (Fot. J. Chochorowski)
 Фото 4. Зубной камень на зубах женской челюсти с внутренней стороны (фото Я. Хохоровского)

Analiza anatomo-antropologiczna badanych szczątków pozwala na stwierdzenie, że pochowana w kurhanie 3 kobieta zmarła w wieku około 25 lat (J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker 1994, J. Piontek 1996). Pomiary zachowanych kości długich wskazują na wzrost około 156–158 cm (E. Breitingner 1937, M. Trotter i G. C. Gleser 1952). Na kościach szkieletu postkranialnego nie stwierdzono żadnych zmian, które mogłyby świadczyć o przebytych chorobach i okaleczeniach. Wstępny ogląd miednicy pozwala przypuszczać, że kobieta nie rodziła.

Zachowane fragmenty czaszki osobnika płci męskiej wskazują, że zmarł on w wieku około 30–35 lat i był o kilka centymetrów wyższy od pochowanej z nim kobiety. Niestety brak czasu uniemożliwił dokładną analizę szczątków szkieletu męskiego, które pozostały w zbiorach Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie.

Przeprowadzone analizy zawartości metali ciężkich (Sr, Ca, Zn, Cu, Pb i Cd) w zębach i glebie są bardzo interesujące i będą przedmiotem odrębnego opracowania. Wskazują one jednak na dobry stan odżywienia badanych osobników.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Breitingner E.
 1937 *Zur Berechnung der Koperhohe aus den langen Gliedmassenknöchen*, „Antropologische Anzeiger” t. 14, s. 249–274.
- Buikstra J. E., Ubelaker D. H.
 1994 *Standards for Data collection from Human Skeletal Remains*, „Arkansas Archeological Survey Research”, Series No. 44.
- Chochorowski J., Skoryj S.
 1995 *Wielki Kurhan Ryżanowski w świetle aktualnej oceny badań Godfryda Ossowskiego*, „MSROA”, 16, s. 119–127.
- Chochorowski J., Grigor’ev V., Skoryj S.
 1996 *Badania wykopaliskowe Wielkiego Kurhanu Ryżanowskiego w Ryżanówce na Ukrainie*, „MSROA”, 17, s. 239–261.
- Głąb H.
 1997 *Analiza anatomo-antropologiczna szczątków ludzkich z centralnego grobowca Wielkiego Kurhanu Ryżanowskiego*, „MSROA”, 18, s. 93–96.
- Konduktorova T. S.
 1972 *Antropologija drevnego naselenija Ukrainy*, Kiev.
- Kruc S. I.
 1979 *K antropologii drevnego naselenija zaporozhskoj oblasti*, (w:) „Paleoantropologičeskije materialy iz mogilnikov Ukrainy” Kiev, s. 3–21.
- Piontek J.
 1996 *Biologia populacji proadziejowych*, Poznań.
- Trotter M., Gleser G. C.
 1952 *Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes*, „American Journal of Physical Anthropology”, t. 10, s. 463–514.

Anatomisch-anthropologische Analyse der zwei Skelette aus dem Kurgan 3 in Ryžanovka (Ukraine)

(Zusammenfassung)

Der anatomisch-anthropologischen Analyse wurden die Reste einer Frau und eines Mannes aus der Grabgrube des Kurgans 3 in Ryžanovka unterzogen. Die vorläufigen Untersuchungen erbrachte keinen Nachweis über die unmittelbare Ursache des Todes der beiden Individuen. Die Frau starb im Alter von ca. 25 Jahren, der Mann — im Alter von 30–35 Jahren. In unmittelbaren Ausmaßen und im Bereich

der ermittelten Kennwerte knüpft der weibliche Schädel deutlich an den skythischen Kulturkreis an. Wegen starker postmortaler Zerstörung und Deformation des männlichen Schädels konnten keine Vermessungen durchgeführt werden. Die Lage der Skelette *in situ* deutet darauf hin, daß die Bestattung unmittelbar nach der Beisetzung in der Grabkammer ausgeraubt wurde.

Генрик Глоб

Анатомо-антропологический анализ двух скелетов из кургана 3 в Рыжановке (Украина)

Резюме

Объектом анатомо-антропологического исследования являлись останки женщины и мужчины, обнаруженные в погребальной камере кургана 3 в Рыжановке. Предварительным анализом не установлена причина смерти погребенных. Женщина умерла в возрасте около 25 лет, мужчина — 30–35 лет. Согласно результатам первичных измерений и вычисленным

показателям, женский череп относится к скифскому кругу. Ввиду значительного повреждения и деформации мужского черепа *post mortem*, осуществить его измерения оказалось невозможным. Расположение скелетов *in situ* указывает на ограбление погребения вскоре после того, как останки были помещены в погребальную камеру.